

**ПРОФЕСОРИ ТА СТУДЕНТИ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА У “ЩОДЕННИКУ”
М.ГРУШЕВСЬКОГО**

Період навчання М.Грушевського в Київському університеті Св. Володимира був часом його становлення як особистості, науковця, громадського діяча. Значну роль у цьому відіграло суспільне та професійне середовище, в якому опинився молодий Грушевський: професори університету та інших навчальних закладів Києва, товариші по навчанню, громадівці, друзі та рідні. Цінні відомості щодо викладачів та студентів історико-філологічного факультету університету, організації навчальної та наукової роботи, його окремих підрозділів, напрямів діяльності містяться у “Щоденнику”, який репрезентує основні події життя, роздуми та прагнення Михайла Грушевського упродовж 1888-1894 рр.

Починається “Щоденник” записом від 16 серпня 1888 р., коли його автор перебував на канікулах у батьків у Владикавказі після закінчення другого року навчання. У цьому доволі розлогому записі, що містить роздуми про підготовку до причастя, відвідання церкви, згадується зокрема й про зустріч із знайомою його родини Л.Галицькою, яка, серед іншого, згадала, що її “внучка виходить за академіста з золотою медалею”. Слідом за цим Грушевський записав: “...прийшла думка, що може й я буду професором” [1]. Для цього припущення вже тоді існували серйозні підстави, оскільки Михайло був не лише відмінником навчання, але й почав свої перші наукові студії.

Період перебування на останніх курсах історико-філологічного факультету та в магістратурі Університету Св. Володимира став часом інтенсивної наукової роботи, яка безперечно є однією з пріоритетних тем щоденникових записів. Вони дозволяють простежити непростий шлях становлення Грушевського - науковця. Не вдаючись детально у висвітлення початкового етапу наукової діяльності історика, який достатньою мірою досліджений у вітчизняній історіографії [2], слід звернути увагу на наявність у “Щоденнику” дотичної інформації, яка стосується історії університету, життя та діяльності професорів і студентів історико-філологічного факультету, з якими він мав змогу спілкуватися.

У “Щоденнику” неодноразово зустрічаються роздуми та сумніви молодого Грушевського з приводу обрання ним наукової кар’єри замість духовної. 4 вересня того ж року він записує: “Вчора я заснув зовсім не помолвившись...; щось до молитви я став дуже лінивий, хладний та сухий, невже оце через те, що я постановив не кидати мірської праці?”, а 13 грудня продовжує: “Пішов був в церкву..., але... думки стояли про кар’єру, про спеціальність й усяке таке, бодай пропали; я пішов до Антоновича, він балакав приязно й наче щиро, нічого він міні такого незвичайного не сказав, проте міні стало веселіще...” [3].

Вирішальну роль у процесі обрання майбутнім видатним істориком своєї життєвої мети відіграло наукове середовище, в якому він перебував упродовж навчання в Університеті Св. Володимира. Передусім слід згадати його вчителя, наукового керівника, старшого товариша по громадівських справах, професора університету В.Антоновича (1834-1908) [4]. Саме його першим згадує Грушевський на самому початку щоденника [5]. Володимир Боніфатійович був не лише вчителем та науковим авторитетом для молодого Грушевського. Із вищенаведених рядків, а також численних подальших записів у “Щоденнику” можна побачити, які теплі людські стосунки склалися поміж ними. Професор у багатьох життєвих ситуаціях був для Михайла справжнім порадником та старшим другом.

9 березня 1889 р. Грушевський вперше записує свої враження від спілкування з професором історії та відомим історіографом В.Іконниковим (1841-1923) [6]: “Був у Іконникова, предобрый чоловічок; виходячи думав, що якби увійти до его у сім’ю, бо привітно живе... Думав і за те, що якби міні показатись перед ним, а то не буду професором” [7].

У “Щоденнику” згадуються також й інші відомі історики, професори Київського університету. Серед них слід згадати історика-медієвіста, професора, упродовж 1887-1890 рр. декана історико-філологічного факультету, 1890-1902 рр. - ректора Київського університету Ф.Фортинського (1846-1902) [8]; знавця давньоруської історії, професора П.Голубовського (1857-1907) [9]; Ю.Кулаковського (1855-1919) - професора античної історії, археолога, що належав до групи консервативних професорів [10]; близького до нього за переконаннями вченого-слависта, професора, упродовж 1890-1905 рр. декана історико-філологічного факультету Т.Флоринського (1854-1919) [11].

Окрім істориків у “Щоденнику” фігурують й філологи, літературознавці, викладачі класичних мов та літератур. Серед них слід згадати діяча київської Старої Громади М. Дашкевича (1852-1908), професора кафедри західноєвропейської літератури, голову Історичного товариства Нестора-літописця, академіка Петербурзької АН з 1907 р. [12], а також професорів класичної філології Й. Леціуса та А. Сонні.

Окремо слід згадати професора богослов'я Київського університету і одночасно настоятеля університетської церкви Н. Фаворова (1820-1897), до якого студент Грушевський звертався за благословенням та порадою у важливих справах. Так, 22 лютого 1889 р. він записав: *“Вчора вранці взяв благословення у Фаворова... - хочу писать соискательное сочинение... Какое то есть? На медаль, если это не предосудительно христианину. Он улыбнулся и сказал: напротив, очень желательно, благословил и пожелал успеха”* [13].

Чимало згадок у “Щоденнику” присвячено товаришам по навчанню, так само учням В. Антоновича, В. Іконнікова, І. Лучицького, Ф. Фортинського. Серед них чільне місце посідає Леонід Добровольський (1867-1929), який був близьким приятелем Михайла й першим згадується на сторінках щоденника у зв'язку з підготовкою наукового реферату. Для молодого Грушевського так само, як і для інших юнаків, дуже важливими видавалися будь-які висловлювання щодо себе з боку друзів, знайомих, викладачів, які він прискіпливо занотовував. Так, 22 жовтня 1888 р. він записав: *“Добровольський сказав, що в мене “осмысленне лице, не так як...”... Це мені потім крутилося в голові цілий день... я тим би пишався”* [14]. Л. Добровольський закінчив Київський університет у 1890 р., згодом викладав історію в київських гімназіях, у 20-х роках ХХ ст. був професором університету, який на той час мав назву інституту народної освіти, науковим співробітником УАН, автором чисельних праць з історії декабристського руху, історіографії, краєзнавства, історичної географії [15].

Добрим приятелем Грушевського став Антон Синявський (1866-1949), який закінчив університет у 1889 р., потім, після повернення із заслання до м. Шенкурськ за революційну діяльність, продовжив навчання в Москві та Одесі. Згодом - історик, економіст, громадський діяч, учасник громадського руху. З початку 1900-х рр. обіймав посаду директора Катеринославської комерційної школи, був членом Катеринославської Вченої архівної комісії, редактором

її друкованого видання “Летописи” (1904-1925). У 1918-1919 рр. був директором департаменту середніх шкіл у Міністерстві народної освіти, професором київських вищих навчальних закладів, науковим співробітником ВУАН. У 1930-х роках - професор вищих навчальних закладів Криму та Північного Кавказу. Впродовж 1942-1944 рр. проживав у окупованому Києві, у повоєнний час працював у Ростові, Кіровограді, Чернівцях, Краснодарі. Був автором наукових праць з економіки та економічної географії України, написав спогади про В. Антоновича, П. Тутківського, Л. Добровольського та ін. [16].

Приятелював Грушевський з Володимиром Самійленком (1864-1925), який до 1890 р. вчився на історико-філологічному факультеті, але державних іспитів не складав. Самійленко брав активну участь у діяльності українських громад Києва 80-90-х років ХІХ ст., займався літературною діяльністю. Він опублікував декілька збірок власних поезій, перекладав Гомера, Данте, Бомарше, Мольєра та ін. Грушевський полюбляв дискутувати з Самійленком з приводу громадських справ, філософії, літератури, поезії, оскільки йому також були знайомі літературні вправи - він був автором декількох оповідань та поетичних творів [17]. Згодом Володимир працював службовцем, у тому числі упродовж 1917-1918 рр. у міністерствах УНР, емігрував до Галичини, але 1924 р. повернувся до Києва, де незабаром помер.

У записі від 14 жовтня 1888 р. Грушевський вперше згадує Володимира Піскорського (1867-1910), який схвально відгукнувся про роботу Михайла з історії південно-руських господарських замків, яку він підготував і прочитав у семінарі В. Антоновича в 1887 р.: *“...звичайно я виріс на аршин”*. Однак згодом стосунки між ними погіршилися через ідейні розбіжності, зокрема у ставленні до часопису “Киевская старина”. *“От чим погана ся суперечка, що вона розворушила звіря в мені. Господи, помири мене з Піскорським”*, - записав Михайло 7 вересня 1890 р. [18]. В подальшому їх стосунки залишалися непростими, про що свідчать численні записи в “Щоденнику”. В. Піскорський спеціалізувався в галузі всесвітньої історії, згодом був професором Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька та Казанського університету, автором праць з історії середньовічної Італії, Іспанії та Португалії [19].

Чимало рядків щоденника присвячено опису непростих взаємин автора з Богданом Кістяківським (1868-1920) - сином відомого правника, професора Київського університету і члена

Громади О.Кістяківського. Згодом Богдан став відомим правником, соціологом, філологом, професором Київського університету, членом ВУАН. Б.Кістяківському належать праці з соціології та теорії права, методології науки. Він працював у Німеччині, Франції, видав твори М.Драгоманова, був одним із засновників перших соціал-демократичних організацій в Україні в 90-х роках XIX ст.

У “Щоденнику” згадуються також Павло Тимошик, Аркадій Верзилов, Павло Тучапський (1869-1922), Петро Лучинський та інші студенти університету, з якими молодий Грушевський був у приятельських стосунках. Про них відомо небагато. Так, П.Тимошик закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, упродовж 1888-1890 рр. був співробітником та виконував обов’язки коректора в редакції “*Киевской старины*”, на сторінках якої було вміщено три його публікації з історії культури України. А.Верзилов (1867-?) навчався в університеті упродовж 1886-1890 рр., входив до складу драгоманівського гуртка К.Арабажина, пізніше був науковим співробітником Історико-філологічного відділу УАН, залишив праці з історії Чернігівщини. П.Тучапський також був членом драгоманівського гуртка, але згодом став прихильником марксизму, одним із засновників РСДРП, а з 1904 р. - діячем української соціал-демократичної спілки, яка виступала проти автономії України. У 1921-1922 рр. був бібліотекарем ВУАН. Залишив статті про М.Драгоманова та спогади “*З пережитого*” (1923). П.Лучинський вчився в університеті в 1885-1889 рр., входив до українського гуртка близького до Старої громади, підтримував тісні зв’язки з В.Антоновичем.

Свідчення щодо підготовки та складання екзаменів є одними з найяскравіших у “Щоденнику”. Тут представлені й взаємини з однокурсниками, які подеколи просякнуті справжнім драматизмом, і характери викладачів, і певною мірою організація навчального процесу. Скажімо, саме під час підготовки до екзаменів на початку грудня 1888 р. виникли непорозуміння між Грушевським та Кістяківським. Ось як описує цю ситуацію сам Михайло: “*Просили допомогти на екзамені й написати переклади: Кістяковський приставав просто, Синявський очевидячки соромився сам*”. Із змісту подальших записів можна зрозуміти, що Михайло не виконав прохання, що викликало негативну реакцію з боку Кістяківського, на що автор “Щоденника” відповів: “*...як ви маєте, що я погано вчинив, то нехай не буде в нас з вами й*

знаємої... Боже, прости мене, як я згрішив, я ж болів душею в той час, міні було б легше допомогти й збутися наружи..., але думалось, що це буде може езуїтство - з-за для приятеля кинути правду” [20]. У цю непросту хвилину Грушевського підтримав П.Тимошик.

В цілому, університетський “Щоденник” М.Грушевського містить вагомий пласт особистісної інформації, яка дозволяє глибше розкрити та побачити коло спілкування молодого вченого, висвітлити окремі сторінки історії Київського університету Св. Володимира кінця 80-х - початку 90-х років XIX ст.

1. *Грушевський М.С.* Щоденник (1888-1894 рр.). - К., 1997. - С.12.
2. *Винар Л.* Життя і наукова діяльність М.Грушевського // Український історик. - Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. - №1-2; *Малик Я.* Кримінальні переслідування Михайла Грушевського (1914-1934 рр.). - Львів, 1992; *Пиріг Р.* Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). - К., 1993; *Кузьмінець О.* Михайло Грушевський // Історія України в особах. XIX-XX ст. - К., 1995 та ін.
3. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.35.
4. *Ульяновський В.І., Короткий В.А.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи. - К., 1997. - 218 с.
5. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.14.
6. *Войцехівська І.Н.* Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. - К., 1998. - 132 с.
7. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.42.
8. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. - К., 2004. - С.307.
9. Там само. - С.179.
10. Там само. - С.228.
11. Там само. - С.306.
12. Там само. - С.190.
13. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.38.
14. Там само. - С.14, 27.
15. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. - С.196.
16. Там само. - С.228.
17. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.25.
18. Там само. - С.24, 60.
19. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. - С.273.
20. *Грушевський М.С.* Щоденник. - С.33.